

1 BOJ ZA ČESKOSLOVENSKOU STÁTNOST V OBDOBÍ PRVNÍ SVĚTOVÉ VÁLKY

1.1 Vznik první světové války a politická situace v českých zemích

Vyhlášení války zastihlo téměř všechny politické strany v českých zemích zcela nepřipravené. České politické strany se před rokem 1914 hlásily k programu vycházejícímu z doktríny českého státního historického práva. Jeho jádrem bylo tvrzení, že český stát nikdy nepřestal právně existovat, jeho hranice jsou dány historickými hranicemi zemí Koruny české a jeho vztah k ostatní Říši je určen smlouvou mezi panovníkem a reprezentanty českého státu. Z těchto základních premis byly vyvozovány různé požadavky: aby císař korunováním za českého krále uznal českou státnost, zvýšení kompetence zemských sněmů na úkor ústředního parlamentu, vytvoření generálního sněmu zemí Koruny české atd. V radikální podobě mělo být státní právo interpretováno tak, že vztah českých zemí k Rakousku je dán jen osobou společného panovníka, jedná se pouze o personální unii. České státní právo tedy požadovalo zřízení českého státu, ať už jako součásti rakouské federace, konfederace, či ve formě personální unie. Z toho ovšem zároveň vyplývá, že vycházelo z existence habsburské monarchie.

Vyhlašované deklarace o historickém státním právu však nemohly anulovat zřejmou skutečnost, že čeští politici účastí na činnosti vídeňské Říšské rady její kompetence fakticky uznávali a na její půdě sledovali své politické i hospodářské zájmy. Česká politika, přestože teoreticky, z hlediska státoprávní doktríny, neuznávala vídeňský parlament, vídeňskou vládu, dualistické uspořádání Říše, platnou ústavu, se s danými poměry smířila a na „neuznané“ půdě rozvíjela svoji činnost. Čeští poslanci zasedali v Říšské radě, vysoká místa v centrálních úřadech byla obsazována českými úředníky a odborníky. Češi se dostali i na ministerská křesla. České podnikatelské kruhy patřily k nejněvypělejším v monarchii.

Zásadní protirakouské stanovisko bylo výjimečné. Blížila se k němu jen strana státoprávně pokroková, jež interpretovala české historické státní právo tak radikálně, že se rovnalo požadavku samostatného českého státu v historických hranicích. Tato strana však byla nepočtená a její postavení v české politice bylo okrajové a nevýznamné. V Říšské radě měla jen dva poslance.

Vypuknutí světové války znamenalo pro českou politiku katastrofu. Předválečné politické koncepce zastaraly, vznikla nová situace, s níž se česká politická reprezentace jen velmi pomalu vyrovnávala. Rakousko-Uhersko válčilo po boku Německa proti Rusku a Srbsku, tedy proti státům, jež v pojetí austroslavismu tvořily morální oporu českého národa. Německý nacionalismus proto začal vyhrcovat svůj útok nejen proti nepřítelům vnějším, ale i vnitřním. Již v září 1914 totiž začaly přípravy k prosazování německých nacionalistických koncepcí, jež vyvrcholily v červenci 1915 vytvořením tzv. Velikonočního programu (*Osterbegehrschrift*), jenž otevřeně požadoval zajištění německé nadvlády v celém Rakousku. Žádal zrušení dosavadních historických individualit a ustavení jednotného rakouského císařství. Kritériem nového uspořádání Říše mělo být „...*neustále zachovávat a zajišťovat vedoucí státní a kulturní postavení, které náleží německému národu*“. V souladu s tímto principem měly být české země rozděleny na území německá a smíšená – česká by neexistovala vůbec. V prvních by byla přípustná jako jediná řeč němčina, v druhých by se čeština připouštěla jako řeč úřadů pro vnější styk, nikoli však pro vnitřní úřadování.

Vypuknutí války tedy znamenalo porážku celé české politiky. Nebylo českého politika, který by ji vítal. Válka rozbila všechny české politické programy a koncepce. Vítězství Ústředních mocností by pro českou politiku a pro osudy českého národa znamenalo pohromu.

České politické kruhy, alespoň jejich aktivnější část, začaly tedy hledat možnosti společného postupu proti německo-rakouské nacionalistické politice. Došlo k řadě jednání čelných představitelů českého politického života, v nichž hlavní iniciativu projevovali od počátku zejména T. G. Masaryk, Antonín Švehla, Edvard Beneš, Přemysl Šámal a někteří další. Výsledkem těchto rozhovorů bylo založení organizace známé pod názvem Maffie, která se později stala ilegálním centrem pro ovlivňování české domácí politiky pod vedením T. G. Masaryka a jejímž úkolem bylo sbírat důležité zprávy o vojenské a hospodářské situaci v Rakousku, odevzdávat je za hranice a i jinými způsoby monarchii škodit. Právě tato část českých politiků seskupená kolem časopisu Čas a Karla Kramáře sehrála v následujících letech rozhodující úlohu v protirakouském, jak domácím, tak zahraničním odboji.

1.2 Politická situace na Slovensku na začátku války

Vzhledem ke značné hospodářské zaostalosti a maďarizaci byla situace na Slovensku mnohem nepříznivější než v českých zemích. Nepatrný zbytek slovenské národní a politické reprezentace se přihlásil k prorakouské orientaci a jednotě Uher. Jediná samostatně existující slovenská politická strana Slovenská národní strana ve svém prohlášení z 6. srpna 1914 ubezpečila uherskou vládu o své loajálnosti. Poté rozhodla přerušit po dobu války svoji činnost. Ani slovenská sekce uherské

sociálnědemokratické strany neměla jasný program a rovněž nevystupovala s žádným protiválečným, natož protimad'arským programem.

1.3 Perzekuční opatření rakouské vlády v českých zemích

V důsledku válečných opatření výrazně zesílila politická perzekuce v oblasti základních občanských práv. Vídeňský parlament přestal být svoláván a v zemi začala vládnout fakticky vojenská diktatura. Dokonce se objevily návrhy na nastolení výlučné vojenské správy, ale k jejich realizaci nedošlo. Součástí politiky vídeňských vládních kruhů bylo oslabit postavení českého národa, ztížit další rozmach české politiky a zcela rozbít jakékoli opoziční hnutí českého lidu.

Politická perzekuce zesílila především v průběhu roku 1915. Údajně hrubé závaďy „v chování se českého národa za války“ vedly od května 1915 k přímému útoku proti části české politické reprezentace, která měla jako původce nést odpověďnost. Tehdy byli zatčeni Karel Kramář jako nejdůležitější představitel novoslovanství a prorusky orientované části české politické scény a Josef Scheiner, starosta Sokola. Scheiner byl sice po několikátýdenní vazbě propuštěn, ovšem přesto byly rozpuštěny již v listopadu 1915 Česká obec sokolská a Svaz slovanského sokolstva, které se mohly stát střediskem odporu vůči Rakousku a válce.

Perzekuce významných osobností české politiky měla být demonstrativním soudem „nad národem“ a v tomto smyslu také probíhal od 6. prosince 1915 do 3. července 1916 rozsáhlý monstrproces, ve kterém byli Karel Kramář, Alois Rašin, redaktor Národních listů Vincenc Červinka a úředník Josef Zamazal shledáni vinnými ze zločinů velezrady a vyzvědačství a odsouzeni k trestu smrti. Přestože rozsudek nebyl vykonán a odsouzení byli později amnestováni, svědčil již samotný proces a jeho výsledek o zřejmých tendencích tehdejšího rakouského režimu.

Soudní proces byl zahájen i proti Živnobance, když byli zatčeni její ředitelé Jaroslav Preiss a Robert Pilát. I to mělo z pozic německého nacionalismu zpochybnit a odsoudit jakékoli snahy o samostatnou českou politiku a svébytnost.

Spolu s politickou perzekucí byl zahájen i germanizační proces. Byly revidovány všechny učebnice, z veřejných knihoven vyřazeny „závadné spisy“ nejen politického, ale také beletristického obsahu, vojenská cenzura pečlivě sledovala nejen tisk, ale také všechna umělecká a divadelní představení. V létě 1915 byly zakázány dlouho připravované vzpomínkové oslavy 500 let od upálení Jana Husa a samozřejmě byly potlačovány všechny zmínky o husitství. O rok později byla z budovy Staroměstské radnice sejmuta pamětní deska se jmény popravených „odbojníků“ z roku 1621.

Koncem roku 1915 bylo zakázáno ve státní správě a v zemské i okresní samosprávě používat češtinu jako úřední jazyk. Brzy nato byla zakázána též u finančních úřadů a v obchodních a živnostenských komorách. Zároveň byla zahájena i perzekuce českého školství. Diskriminace českého národa a snaha vyřadit české

podnikatelské kruhy z aktivního politického i hospodářského konkurenčního zápasu přirozeně začaly vyvolávat protihabsburské nálady a narůstání protirakouského smýšlení. Živelně se šířícímu odporu však chybělo cílevědomé vedení, protože žádná z tehdejších politických stran nebyla schopna se postavit do čela zápasu za národní osvobození.

1.4 První protirakouské projevy v zahraničí

Dříve než v samotné monarchii se dokázaly lépe politicky orientovat některé krajské organizace v zahraničí, které hned od roku 1914 začaly vyvíjet intenzivní činnost za národní osvobození českého a slovenského lidu. Jedním z hlavních center krajského odporu vůči monarchii bylo Rusko. Již v září 1914 zde zástupci české menšiny předali vládě a carovi pamětní spis, v němž žádali o těsnější spojení Ruska a zemí Koruny české. Zároveň došlo v Kyjevě k vytvoření dobrovolnického oddílu Československé družiny, který na frontě plnil výzvědné a propagandistické úkoly. Dalším mezníkem ve vývoji krajského hnutí v Rusku bylo vytvoření Svazu československých spolků na Rusi v roce 1915. Vedení krajských spolků v Rusku však usilovalo o to, aby ve prospěch carismu politicky ovlivnilo postup českých a slovenských spolků ve Francii a Anglii.

Druhým centrem českého a slovenského odporu vůči monarchii byla Francie. Československý spolek „Rovnost“ v Paříži hned 27. července 1914 společně se Sokoly demonstroval před rakousko-uherským konsulátem proti válce, potom jeho členové vstoupili do francouzské armády, podporoval založení Českého komitétu v Paříži a Českého národního sdružení ve Francii. Pro myšlenku protirakouskou a protihabsburskou působil účinně zvláště mezi dělnictvem. Svě členy vojiny podporoval i hmotně.

Dne 28. ledna 1915 na setkání zástupců českých zahraničních organizací v Paříži došlo k vytvoření Národní rady obcí československých v čele s francouzským historikem Ernestem Denisem. Rada si činila nároky na to, stát se jednotícím prvkem zahraničního odboje, pro své proruské cítění však byla již předem pro tuto pozici diskvalifikována. Čechům a Slovákům zde byl umožněn vstup do cizinecké legie, kde vytvořili setninu Nazdar, jež byla nasazena přímo na frontě a v květnu 1915 se významně zasloužila o vítězství Francouzů v bitvě u Arasu.

Pro vývoj státoprávních představ o budoucím postavení našich národů se však staly mnohem významnější české a slovenské organizace ve Spojených státech amerických, kde vedoucí roli začala hrát Slovenská liga a České národní sdružení. Z jejich činnosti z prvních měsíců války vzešla především tzv. Clevelandská dohoda z října 1915, obsahující tyto požadavky:

- a) Samostatnost historických zemí a Slovenska.
- b) Spojení českého a slovenského národa ve federativním svazku států s úplnou národní autonomií Slovenska, s vlastním sněmem, s vlastní státní správou, úplnou

kulturní svobodou, tedy i s plným právem užívání jazyka slovenského, vlastní správou finanční a politickou, se státním jazykem slovenským.

- c) Volební právo: všeobecné, tajné a přímé.
- d) Forma vlády: personální unie s demokratickým zřízením státu, podobně jako v Anglii.

Dohoda vycházela tedy ještě z předpokladu federalizace Rakousko-Uherska, v jehož rámci měl existovat i společný československý stát s autonomií Slovenska v jeho unitárním rámci.

Dohodové státy však tuto mezinárodně politickou aktivitu českých a slovenských krajanů nevívaly, protože nezapadala do jejich poválečných plánů, které nepočítaly s rozbitím Rakousko-Uherska, ale s jeho odtržením od císařského Německa.

1.5 Formování československého zahraničního odboje

V lednu 1915 odešel do zahraničí T. G. Masaryk. Usídlil se v Ženevě, kde při oslavě jubilea Jana Husa 6. července 1915 pronesl svůj první politický projev v cizině, v němž jménem českého národa vyhlásil Rakousko-Uhersku válku. Po tomto vystoupení odjel společně s Edvardem Benešem do Paříže, kde po delším jednání došlo k založení Českého zahraničního komitétu, který se stal hlavou všech českých korporací v zahraničí. Do jeho čela byl postaven Masaryk. V listopadu 1915 vydal tento orgán první oficiální prohlášení, v němž se postavil na stranu dohodových mocností a proklamoval požadavek samostatného československého státu jako monarchie. V únoru 1916 byl Český zahraniční komitét přeměněn v Českou národní radu, která se po příchodu Milana Rastislava Štefánika přeměnila v Československou národní radu a stala se vedoucím orgánem československého zahraničního odboje. Hlavním úkolem ČNR bylo přesvědčit Dohodové mocnosti, aby vzaly v úvahu požadavek na rozbití Rakousko-Uherska. V této souvislosti představitelé ČNR vyvíjeli snahu o vytvoření samostatné československé armády v podobě legií ve Francii, především z řad českých a slovenských zajatců v Rusku. Usilovali o soustředění všech českých a slovenských krajanských organizací, organizovali rozsáhlou špionážní síť v českých zemích a ve Vídni. Konečně pak Československá národní rada vytyčila jako program veškerého odbojového snažení vytvoření samostatného československého státu. O jeho konkrétní formě a začlenění mělo však být rozhodnuto až podle situace koncem války.

Národní rada v Paříži byla uznána valnou většinou českých a slovenských krajanů v zahraničí. Její založení mělo výrazný ohlas i v českých zemích. Ovšem postavení vůči dohodovým vládám bylo dlouhou dobu velmi slabé, s nepatrným politickým vlivem, neboť dohodové státy stále stály na stanovisku zachování habsburské monarchie. Vliv tohoto orgánu se začal projevovat až v důsledku výraznějšího

podílu československých dobrovolníků v armádách Dohody (bojovalo zde více než 145 000 Čechů a Slováků). Prvního většího politického úspěchu tak Československá národní rada dosáhla až začátkem roku 1917, kdy 10. ledna zásluhou A. Brianda byl do formulace vojenských cílů Dohody zahrnut i požadavek osvobození československého národa.

1.6 Postupné ožívání „aktivity“ domácí politické reprezentace

Až do druhé poloviny roku 1916 můžeme charakterizovat politiku reprezentantů českého národa jako z převážné míry pasivní a prorakousky orientovanou. Uprostřed války však začíná vzrůstat potřeba aktivní činnosti českých poslanců a nezbytnost nových forem jednání. Po dlouhých vyjednáváních byl proto 18. listopadu 1916 vytvořen Národní výbor jako orgán mající sjednotit většinu českých politických stran. Jeho úkolem mělo být hájit zájmy českého národa mimo rakouský parlament, který se nescházel. Předsedou Českého svazu byl zvolen tajný císařská rada, staroček K. Mattuš, jednatelem Antonín Švehla. Národní výbor měl 18 členů, z nichž 5 bylo příslušníků strany agrární, po 3 zástupcích měla sociálnědemokratická strana a Národní strana svobodomyšlná (mladočeská). V Národním výboru bylo sdruženo celkem 9 politických stran. Společně s Národním výborem byl konstituován Český svaz poslanecký, který měl zajistit společný postup českých poslanců v Říšské radě. Vzhledem ke své zpočátku výrazně prorakouské politice si však ani jeden z těchto dvou orgánů nezískal větší podporu národa. Charakteristická pro jejich činnost byla tajná jednání o možnostech česko-německého vyrovnání a svolání parlamentu. Vyvrcholením této politiky, zejména Českého svazu poslaneckého, bylo vydáno usnesení jeho předsednictva v lednu 1917 adresované rakouskému ministru zahraničních věcí dr. Czerninovi, ve kterém Český svaz odmítl již zmíněné vyhlášení Dohody z 10. ledna 1917, do něhož byla zahrnuta i otázka osvobození Čechoslováků z cizí nadvlády.

1.7 První projekty státoprávních změn

Již v prvních letech války byly zformulovány programy, které předpokládaly a požadovaly zničení habsburské monarchie a řešení české a slovenské otázky mimo její rámec. Autoři těchto projektů byli K. Kramář a T. G. Masaryk.

V květnu 1914, tedy ještě těsně před propuknutím války, přišel K. Kramář s tzv. Ústavou slovanské říše. Jeho pojetí státoprávního postavení českého národa nepředpokládalo ještě existenci samostatného českého státu ani možnost řešení české národnostní a státoprávní otázky na půdě reformované rakousko-uherské monarchie,

nýbrž bylo postaveno na idejích všeslovanské vzájemnosti. České země se měly stát součástí celoslovanské federace, která by zahrnovala všechny slovanské národy a země. Kramářova politická a zároveň ústavně právní konstrukce vycházela z idejí panslavismu, které měly v české společnosti a politice již od dob národního obrození významné místo a jejichž projevem byla již předválečná „slovanská politika“, prosazovaná mladočeskou stranou v čele s Karlem Kramářem.

Po vypuknutí první světové války část českého obyvatelstva a české politické reprezentace, ovlivněná právě panslavismem a rusofilstvím, očekávala porážku Rakousko-Uherska Ruskem. Válečný vývoj na přelomu let 1914 a 1915, kdy byla rakousko-uherská armáda několikrát poražena ruskými vojsky, která následně pronikla hluboko na území Haliče a přiblížila se k Moravské Ostravě, činil možnost porážky Rakousko-Uherska Ruskem reálnou. V rámci představ o tomto válečném a politickém vývoji měla ruská vojska obsadit české země, zvítězit nad Rakousko-Uherskem a ruský car měl diktovat podmínky míru a v rámci toho vyřešit i českou národnostní otázku. Kramářův projekt se proto nejevil až tak utopický, i když trpěl řadou jiných, ne příliš jasně vyřešených otázek, například rozsah státního území českého království byl zcela mimo realitu. Kramářův dokument Ústava slovanské říše však nemohl být za války zveřejněn a diskutován, naopak musel být utajován, neboť z hlediska rakouského právního řádu byl velezradou.

Pokud jde o bezprostřední koncepci a obsah Ústavy slovanské říše, je třeba nejprve říci, že návrh sám definoval předpokládaný státní útvar jako Slovanský svaz – tedy předpokládal spolkové uspořádání státu. Svaz se měl oficiálně nazývat Slovanská říše. Součástí Svazu měly být: Ruská říše, Království polské, Království české, Carství bulharské, Království srbské a Království černohorské. Koncepce vzájemného vztahu spolku a členských zemí byla obdobná, bylo to jako postavení spolkových zemí v Německé říši. Veškerá rozhodující moc by náležela Spolku a členské státy měly mít jen velmi omezenou autonomii. Celá říše měla například tvořit obchodní a celní území. Ústava sice rozlišovala mezi říšským a zemským zákonodárstvím, ale do kompetence říšského zákonodárství byly svěřeny všechny nejvýznamnější společenské oblasti. Šlo zejména o obchodní smlouvy a celní tarify, jednotné míry a váhy, společnou měnu a ústřední bankovníctví, armádu, loďstvo, železnici, pošty, spoje a také říšský rozpočet. Navíc mělo být rovněž unifikováno soudnictví, ruština se měla stát úředním jazykem ve všech spolkových zemích, její výuka by byla ve školách povinná a rovněž velení armády by podléhalo výhradně říšským orgánům. Jednotlivé státy by mohly být donuceny vykonávat a plnit rozhodnutí říšských orgánů, přičemž provedení donucení by bylo právem a povinností cara. Z výše uvedených skutečností je patrné, že v ústavním zřízení Slovanské říše by jasně převládal centralismus nad autonomií. Spolek by byl spíše unitárním centralizovaným státem než svazkem autonomních členských zemí a prvky federalismu by byly pouze formální.

Za hlavu Říše ústava předpokládala ruského cara, který by jednoznačně disponoval největším a nejširším rozsahem pravomocí a oprávnění a většina státní moci by se v podstatě koncentrovala v jeho ruce. Car byl ústavou titulován jako